

TÜRK DİLİ

Dil ve Edebiyat Dergisi

Cilt: XCV • Sayı: 675 • Mart 2008

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Türk Dil Kurumu adına

Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Sadık Tural
Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın
Prof. Dr. Mustafa Canpolat
Prof. Dr. Nevzat Gözaydın
Prof. Dr. Saim Sakaoğlu
Prof. Dr. Recep Toparlı

Yayın Danışma (Hakem) Kurulu

Prof. Dr. Ömer Faruk Akün
Prof. Dr. Ali Berat Alptekin
Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu
Prof. Dr. Mustafa Argünşah
Prof. Dr. Erman Artun
Prof. Dr. Ayten Coşkunoğlu-Bear
Prof. Dr. Abide Doğan
Prof. Dr. Kemal Eraslan
Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz
Prof. Dr. Tuncer Güleensoy
Prof. Dr. Güter Gülsevin
Prof. Dr. Günay Karaağaç
Prof. Dr. Filiz Kılıç
Prof. Dr. Hasibe Mazioglu
Prof. Dr. Orhan Okay
Prof. Dr. Mustafa Öner
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat
Prof. Dr. Yekta Sarac
Prof. Dr. Celâl Tarakçı
Prof. Dr. Kazım Yetiş
Prof. Dr. Nuri Yüce
Prof. Dr. Bilal Yücel

Yayına Hazırlık

Sayfa Tasarımı / Düzeltili

Ayda Fırtın Konukoğlu, Elif Sevindik Karakuş

Yayın Türü • Aylık dergi

Yönetim Yeri

Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere/ANKARA

Telefon Yazı İşleri • (0312) 427 28 79

Abone • (0312) 428 61 00/109

Belgegeçer (Faks) • (0312) 428 52 88

Genel Ağ Sayfası • <http://tdk.org.tr>

E-posta • turkdili@tdk.org.tr

Baskı: Öncü Basım Yayın Tanıtım Ltd. Sti.

Basımevi Sorumlu Müdürü • Yusuf C. Avan

Basımevi Telefonu • (0312) 384 31 20

Basım Yeri ve Tarihi • Ankara, 1 Mart 2008

ISSN-1300-2155

Türk Dili, Türk Dil Kurumunun elli beş yıldır yayımlanan aylık dergisidir. İlk sayısı Ekim 1951'de yayımlanmıştır.

Türk Dili, Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığının kabul ettiği ulusal hakemli dergi niteliğini taşımaktadır.

Türk Dili dergisinde yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarındır. Dergide yayımlanan her türlü yazı ve şiirin yayın hakları Türk Dil Kurumuna aittir. *Türk Dili* dergisinde yayımlanan her türlü yazı ve şiir, Türk Dil Kurumunun yazılı izni olmadan bir başka yerde yayımlanamaz. Ancak, yazı, şiir ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Yazı ve şiirlerin Genel Ağ (İnternet) ortamında yayımlanması; filme alınması, bestelenmesi veya oyunlaştırılması hakları da Türk Dil Kurumuna aittir.

Türk Dili dergisi yayın ilkeleri <http://tdk.gov.tr/turkdili.html> adresinde belirtilmiştir.

Abonelik

Türk Dili dergisine yıllık veya altı aylık abone olunabilir. 2008 yılı için yıllık abonelik 40 YTL, altı aylık abonelik ise 20 YTL'dir. Öğretmen, öğretim elemanı ve öğrenciler için abone tutarı yıllık 30 YTL, altı aylık ise 15 YTL'dir. Ülke dışı için yıllık abonelik 50 ABD dolarıdır. Dergilerin okul dışındaki bir adrese yollanmasını isteyen öğretmen ve öğrenciler, durumlarını gösterir bir belgeyi Kurumumuza abone istekleriyle birlikte göndermelidirler. Abone tutarı T. İş Bankası Kavaklıdere Şubesindeki 1093 numaralı hesabımıza (ayrıcılık hesap, havale ücreti alınmamaktadır) veya 128 236 numaralı posta çeki hesabımıza yatırılabilir. Abonelik işlemlerinin tamamlanabilmesi için banka alındı belgesinin Türk Dil Kurumu Yurt İçi ve Yurt Dışı İlişkiler Şube Müdürlüğü Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere/ANKARA adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Ek Hâlindeki Zamirler Sorunu: İlgi Zamiri, İyelik Zamiri

YRD. DOÇ. DR. MÜNİR ERTEN

218 **D**il bilgisi öğretiminde, yanlış veya çelişkili olduğu hâlde anlatımı devam edegelen konular vardır. Bu konularla ilgili olarak dil bilgisi kitaplarında yazılanlar ile MEB'in ders kitaplarında yazılanlar pek birbirini tutmaz. Üniversitelerde anlatılanlar ise, doğru oldukları için çoğunlukla bunlarla çelişir. Kendilerini ÖSS'ye göre hazırlamış olan dersane kaynakları ise bazı konu adlandırmaları ve bunların anlatımlarının yanlış olduğu anlaşılmış olsa da bu konuları yanlış şekliyle anlatmayı sürdürmektedirler.

ÖSS sorularını hazırlayanlar mı bakanlığın kitaplarına uyuyorlar, yoksa bakanlığın ders kitaplarını hazırlayanlar “ÖSS böyle soruyor, biz de müfredatı böyle hazırlayalım.” mı diyorlar; bilemiyorum.

Bizler, üniversiteye, Türk Dili ve Edebiyatı veya Türkçe Öğretmenliği Bölümüne gelen öğrencilere “*şu yanlış, bu eksik...*” demekten; onların bilgi yanlışlıklarını düzeltmek, eksik bilgilerini tamamlamaktan dolayı istediğimiz düzeyde bir öğretim yapamamaktayız.

Mezun ettiğimiz öğrenciler ise öğrendikleri doğru bilgileri, ilköğretim okullarının ders kitaplarındaki bilgilerle, sınavlarda sorulan sorularla çeliştikleri için anlatamadıklarını; MEB'in ders kitaplarında bulunan ve ÖSS'de sorulan yanlış ve eksik bilgileri anlatmayı, öğrencileri mağdur etmemek için sürdürmek zorunda kaldıklarını söylüyorlar.

Her şeye rağmen bu yanlışlıkların bazılarını düzeltmek, eksikliklerin önemli bir bölümünü tamamlamak görevdir diye düşünüyoruz. Dil bilgisi öğretiminde öncelikli olarak düzeltmek veya tamamlamak üzere tespit ettiğimiz birkaç konudan biri de *ek hâlindeki zamirler* (?) konusudur. Bu da kaynaklarda *ilgi zamiri* ve *iyelik zamirleri* şeklinde ikiye ayrılarak verilmektedir.

İlgi zamiri

Türkçede aslında “*ilgi zamiri*” veya “*ilgi adlı*” adını taşıyan bir *zamidir* yoktur. Bir başka deyişle, bu adla anılan *zamidir*, ya *belirsizlik zamiridir*¹ ya da *aitlik zamiridir*.² İsimlerden *sıfat* ve *zamidir* olarak kullanılan kelimeler yapmaya yaraayan +*ki* eki için *ilgi zamiri* adlandırması doğru değildir. Çünkü *ek*, bir *kelime türü* değildir; yani, *eke zamir* denemez; ancak *ekin* eklendiği kelime *zamidir* olarak kullanılabilir. Kaldı ki +*ki* eki iki farklı kelime türü yapıyor:

a. İsimlerin *yalın* ve *bulunma durumu* eki +*DA* almış şekillerine eklenerek *sıfat* yapar: *sabahki olaylar*, *duvardaki leke*...

b. İsimlerin *yalın*, +(n)*In ilgi durumu* ve +*DA bulunma durumu* eki almış şekillerine eklenerek *zamidir* olarak kullanılan isimler yapar: *akşamki*, *bizimki*, *yoldaki*... gibi. Bunlara *belirsizlik zamiri (yoldakini gördünüz mü?)* veya *aitlik zamiri* denir (*benim kardeşim geldi*, *seninki de geldi mi?*).

Bazı dersane kaynaklarında, sanki iki ayrı *ek* imiş gibi bu *ek* ile ilgili olarak uyarı bile yapılır: “*Zamidir olan -ki ile sıfat yapan -ki karıştırılmamalıdır. Sıfat yapan -ki eklendiği adı kendisinden sonra gelen adın sıfatı yapar.*” (Üniversiteye Hazırlık 2004: 179). Bu, *ek* ile ilgili olarak yapılan bir yanlışlıktır. Yukarıda belirtildiği gibi +*ki* eki, isimlerden *sıfat* veya *zamidir* olarak kullanılan isimler yapar. *Zamidir* olarak kullanılan örneğinde *zamidir*, yalnızca +*ki* eki değil bu *ekin* eklendiği kelimenin bütünüdür.

Bu adlandırma umarım İngilizcedeki “*relative pronoun*” veya Fransızcadaki “*pronom relatif*”ten mülhem değildir (?). Çünkü bu, Türkçeye *ilgi zamiri* olarak çevrilmiştir ve bunlar, ait oldukları dillerde aslında *bağlama zamirleridir*; bir cümlecığı temel cümleye bağlayarak bir tür birleşik cümle yapmaya yararlar.

Aslında Türkçenin de tarihsel dönemde kullanılan, ancak Türkiye Türkçesinde şu anda kullanılmayan bir *bağlama zamiri* vardır: *kim*. Bu *zamidir* yerini görev benzerliği dolayısıyla dilimize Farsçadan geçen (*ki*) *bağlama edatına* bırakmıştır. Fransızcadakiler *qui*, *que*, *où*, *dont*... diye sıralanırlar. Bu *zamidir*lerin ilki *ki* diye okunur. Acaba +*ki* ekine *zamidir* diyenler, bu konu için Fransızcadakine bakarak *ilgi zamiri* terimini kullanmış olabilirler mi?

Bizde ilk dil bilgisi kitapları yazılırken batılıların gramer kitaplarındaki terimler, konu sınırlama ve adlandırmaları vs. bir bakıma Türkçeye çevrilerek

¹ Muharrem Ergin (1962), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları nu.: 785'ten genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul, s. 265. Sadettin Özçelik, Münir Erten, *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır 2005, s. 126.

² Zeynep Korkmaz (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK yayınları: 827, Ankara, s. 430.

veya uyarlanarak yapıldığı için bugün, telafisi zor terim kullanımlarıyla karşı karşıya olduğumuz kanısındayım. Batılıların bu *zamir*lerle kurduğu bu tür birleşik cümleleri biz, Türkçede filimsi grupları ile oluşturuyoruz. Örneğin, İngilizce cümle kuruluşuna göre “Ben gördüm adamı ki (adam) kaza yaptı.” “*I saw the man who had an accident.*” gibi bir cümleyi biz, “Kaza yapan adamı gördüm.” şeklinde ifade ediyoruz.

+*ki* ekli kelimelerin zamir olarak kullanılan örneklerine bakarak buna *ilgi zamiri* dersek, birileri de kalkar *sıfat* olarak kullanılan türü için *ilgi sıfatı* der. Bu durumda hiç sorgulamadan *ilgi sıfatı* terimini de kullanacak mıyız? Milli Eğitim Bakanlığı, ilk ve ortaöğretim okullarında okutulmak üzere Türkçe ders kitabı seçerken, tavsiye ederken veya gönderirken bunlara hiç dikkat etmemektedir.

+*ki* ekinin başka görevi yokmuş gibi, “*Bunlara zamirlik ekler (suffixes pronominaux) de denilebilir.*” (1941: 94) diyen Deny’den günümüze kadar uzanan süreçte “*İsimlerin sonunda takı halinde bulunan zamirlerden biri de ilgi zamiridir.*” (Onan 1943: 109), “*İlgî zamiri, bir belirtili isim takımından, kaldırılmış olan belirtilenle ilgisini göstermek üzere belirtene ulanan -ki ekine denir.*” (Ediskun 1963: 168), “*Adların yerini tutan bu ki’ler adil sayılır.*” (Gencan 1979: 268), “*Belirtili ad tamlamalarında tamlananın yerini tutmak üzere tamlayana eklenen -ki ekine ilgi zamiri denir.*” (Türk Dili ve Edebiyatı 2004: 49), “*Adların yerini tutan +ki ekine ilgi adılı denir.*” tanımına gelinir ve “*İlgî adıları genellikle ad tamlamalarında tamlayanın yerini tutar.*” hükmü verilerek bir de yanlışlık yapılıp (Hengirmen 1998: 155).

Bu yanlışlık “+*ki* ekini alan isim, tamlayanın değil tamlananın yerini tutar.” şeklinde düzeltilmelidir.

İlgî Zamiri terimini kullanmamakla birlikte “Adil” konusunda “*İlgî eki -ki kimi zaman adlarla kullanıldığında tamlamadaki tamlananın yerini tutar: benim kitabım yerine benimki sözcüğü kullanılabilir... Bu ekle türemiş adlar ve adillar belirtme sıfatı gibi kullanılır: bendeki kitap, sokaktaki ağaç.*” (Aksan 1983: 118, 119) şeklinde ele alanlar da vardır.

İlköğretim sekizinci sınıfta okuyan bir öğrenci Türkçe kitabında şuna benzeyen bir cümleyi okuyup *ek* ve *adil* çelişmesini görünce ne düşünür acaba? “*İlgî adılı olan bu +ki’ler de ek olduğu için sözcüğe bitişik yazılır.*” (Koyuncu 2004.b: 151). Yani +*ki* hem ektir, hem de *zamir*. Terimi, “*Ad ve adillara tamlayan ekinden sonra eklenerek tamlayana ilişkin olanı belirten ilgi eki +ki’ye ilgi adılı denir.*” şeklinde tanımlayarak yalnızca +(n)İn ilgi durumu ekinden sonra getirilen şekli kastedenler de vardır (Bilgin 2006: 259).

İyelik zamiri

İyelik ekleri için *zamir* terimini kullanma yanlışlığını da belirtmeden geçemeyeceğim. 2004- 2005 öğretim yılı için okullara gönderilen kitaplarda da aynı şeyleri görüyoruz. “*İsimlerin sonuna eklenerek onların neye, kime veya kaçınıcı kişiye ait olduğunu gösteren eklere iyelik zamiri denir.*” (Koyuncu 2004.a: 82) şeklinde tanımlanan ve üstelik “*eklenerek, eklere*” gibi ifadelerin de yer aldığı tanımda *ek* yerine *zamir* denmesini anlamak mümkün değildir.

Bazı kaynaklarda, *Zamir Vazifesi Gören Takılar, Ek Hâlindeki Zamirler, iyelik zamir(ler)i* adı altında (Banguoğlu 1990: 361; Onan 1943: 109; Ediskun 1963: 167; *Türk Dili ve Edebiyatı* 2004: 49); bazen *iyelik adlı* “*Benim odam temiz - Odam temiz. İkinci cümlede benim sözcüğü söylenmediği için +ım eki bu sözcüğün görevini üstlenerek iyelik adlı olmuştur*” (Hengirmen 1998: 156) şeklinde ya da *ilgi zamiri* veya *ilgi adlı* (Gencan 1979: 268; Bilgin 2006: 259) şeklinde verilir.

Yalnız bu kitaplarda değil, dershanelerin hazırladığı kitaplarda da aynı durum görülür. Bir dershanenin kitabında ise iyelik ekleri için şu ifade kullanılır: “*İyelik zamirleri, varlıkların neye, kime ait olduklarını ya da neyle, kimle ilgili olduklarını bildirirler. Genelde bu zamirleri iyelik ekleri diye biliriz.*” (Lise 1’ler için Türkçe-Matematik 2004: 102). Bu tanıma göre iyelik ekleri *zamir*miş, biz onları *iyelik eki* sanıyorduk. Böyle bir şey olabilir mi? Bir başka dersane kaynağında başlık *iyelik zamirleri*, tanım ise şöyledir: “*İsim soylu sözcüklerin sonlarına getirilerek sahiplik kavramı kazandıran; o varlıkların kime ait olduğunu bildiren eklerdir.*” Yani tanımlarken ek (ki doğrusu da budur), başlıkla sınırlarken kelime türü (*zamir*) ile adlandırma yapılmaktadır (*Üniversiteye Hazırlık* 2004: 179).

Ek hâlindeki zamirler (adillar) terimiyle *ek* mi, *kelime türü* mü olduğu belli olmayan terimler yaratıp sonra da bunları ikiye ayırarak *iyelik eklerimize* de isimlerden *sıfat* ve *zamir* olarak kullanılan isimler yapan *+ki ekimize* de haksızlık etmeyelim. Bunu okul ve dersane kitaplarında da düzelterek ÖSS’nin de doğru sorular sormasını sağlayabiliriz. Böylece ne çocuklarımızın ve Türkçeyi öğrenmeye çalışanların kafasını karıştırmış, ne de terim karmaşasına yol açmış; ayrıca, bu terimin *ilgi durumu (eki)* terimiyle karışmasını da önlemiş oluruz.

Sonuç:

Zamir, bir kelime türüdür. *Ek*, kelime olamaz. Dolayısıyla “*Ek Hâlindeki Zamirler*” adlandırması terim olarak doğru değildir. Çünkü, *iyelik eki* Türk-

çemizde, sonuna eklendiği ismin hangi kişiye ait olduğunu belirtmeye yarayan bir *isim çekim ekidir*. +*ki eki* ise, isimlerden *sıfat* ve *zamir* olarak kullanılan isimler yapan bir yapım ve aitlik fonksiyonu dolayısıyla da aynı zamanda bir *isim çekim ekidir*.

Eklerin *zamir* sayılmamaları gerektiği bilimsel olarak da tartışılmış ve *ek halinde zamir* ve *ilgi zamiri* kavramlarının doğru olmadığı Türk Dil Kurumunda yapılan “*Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*”nda vurgulanmıştır (Naskali 1995: 54).

Kaynakça:

- Aksan, Prof. Dr. Doğan ve diğerleri (1983), *Sözcük Türleri*, Türk Dil Kurumu yayınları: 421, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK yayınları: 528, Ankara.
- Bilgin, Muhittin (2006), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Anı Yayınevi, Ankara.
- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), (tercüme eden: Ali Ulvi Elöve), İstanbul Maarif Matbaası.
- Ediskun, Haydar (1963), *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lise 1'ler İçin Türkçe-Matematik*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 2004.
- Ergin, Muharrem (1962), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları nu. 785'ten genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul.
- Gencan, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, gözden geçirilmiş 4. Baskı, Türk Dil Kurumu yayınları: 418, Ankara.
- Hengirmen, Mehmet (1998), *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu yayınları: 827, Ankara.
- Koyuncu, Melâhat (2004.a), Mustafa Koyuncu, *İlköğretim Türkçe 7 Ders Kitabı*, Tutibay yayınları, Ankara.
- _____, Melâhat (2004.b), Mustafa Koyuncu, *İlköğretim Türkçe 8 Ders Kitabı*, Tutibay yayınları, Ankara.
- Liselere Hazırlık Seti* (tarihsiz), *Türkçe*, Güvender yayınları.
- Naskali-Gürsoy, Emine (1995), “Ek Hâlinde Zamir Olabilir mi?”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22 Ekim 1993), Türk Dil Kurumu yayınları: 600, s. 54, Ankara.
- Onan, Necmettin Halil (1943), *Dilbilgisi I*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Özçelik, Sadettin, Münir Erten (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- Türk Dili ve Edebiyatı* (2004), *Türk Dili- Lise 2*, MEB yayınları, 5. baskı, Ankara.
- Üniversiteye Hazırlık* (2004), Türkçe Konu Anlatımlı, Fdd yayınları, Ankara.